

9. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития. — М.: Прогресс, 1982. — 455 с.

10. Янсен Ф. Эпоха инноваций: Пер. с англ. — М.: ИНФРА-М, 2002. — XII, 308 с.

Статтю подано до редакції 28.05.13 р.

УДК 330.146

Кушнір А. І., аспірантка¹ кафедри політекономії
обліково-економічних факультетів,
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»

РОЛЬ ПЕРВІСНОГО НАГРОМАДЖЕННЯ КАПІТАЛУ В ВСТАНОВЛЕНІ БІЗНЕС-ГРУП УКРАЇНИ

АНОТАЦІЯ. Стаття присвячена соціальному феномену первісного нагромадження капіталу. У роботі проаналізовано класичне визначення цього феномену, виокремлено основні його риси, етапи та методи. В ході аналізу притаманні риси первісного накопичення капіталу екстрапольовано на постсоціалістичні процеси приватизації. В статті зроблено спробу визначити паралелі між відокремлення засобів виробництва від дрібних виробників на зорі капіталізму, процесами постсоціалістичної приватизації та становленням провідних бізнес-груп України. Виявлено, що масова приватизація стала основою великого приватного капіталу, в результаті якої сформувалися провідні бізнес-групи. Встановлено, що характер, сучасний стан і спрямованість бізнес угруповань часто визначається не їх економічною доцільністю та ефективністю, а наближеністю до політичних кіл. Світовий досвід показує позитивний вплив великого капіталу на функціонування національних економік і визначає пріоритетну роль бізнес-груп у формуванні стабільної та процвітаючої країни.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: первісне нагромадження, капітал, власність, приватизація, становлення, бізнес-групи, великий капітал.

АННОТАЦИЯ. Статья посвящена социальному феномену первоначального накопления капитала. В работе анализируется классическое определение этого феномена, выделяются основные его черты, этапы и методы. В ходе анализа присущи черты первоначального накопления капитала экстраполированы на постсоциалистические процессы приватизации. В статье предпринята попытка определить параллели между выделением средств производства от мелких производителей на заре капитализма, процессами постсоциалистической приватизации и становлением ведущих бизнес-групп Украины. Выявлено, что массовая приватизация стала основой большого частного капитала, в результате которой сформировались ведущие бизнес-группы. Установлено, что характер, современный статус и направленность бизнес-объединений часто определяется не их экономической целесообразностью и эффективностью, а близостью к политическим кругам. Мировой опыт показывает позитивное влияние большого капитала на функционирование национальных экономик и определяет приоритетную роль бизнес-групп в формировании стабильной и процветающей страны.

¹ Науковий керівник: Кривенко К.Т. — д.е.н., професор

чального накоплення капіталу екстраполюються на постсоціалістическі процеси приватизації.

В статті зроблена спроба визначити паралель між відділенням засобів виробництва малих виробників на зарі капіталізму, процесами постсоціалістическої приватизації і становленням провідних бізнес-груп України. Виявлено, що приватизація стала основою великого приватного капіталу, в результаті якої сформувалися провідні бізнес-групи. Встановлено, що характер, сучасний стан і спрямованість бізнес-груп часто визначаються не їх економічною доцільністю і ефективністю, а близькістю до політичних кіл. Світовий досвід показує позитивний вплив великого капіталу на функціонування національних економік і визначає пріоритетну роль бізнес-груп в формуванні стабільної і процвітаючої країни.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: первісне накоплення, капітал, відповідальність, приватизація, становлення, бізнес-групи, великий капітал.

ANNOTATION. The article is devoted to the social phenomenon of primitive accumulation of capital. This paper analyzes the classic definition of the phenomenon singled out its main features, stages and methods. The analysis has the features of primitive accumulation of capital extrapolated to post-Soviet privatization process.

This paper attempts to determine whether it is possible to draw parallels between the separation of production from small producers at the dawn of capitalism, post-socialist privatization process and the formation of the leading business groups in Ukraine. It was found that mass privatization was the basis of large private capital, which resulted formed the leading business groups. Established that the nature and direction of the current state of business groups is often determined not by their economic feasibility and efficiency, and proximity to political circles. World experience shows positive impact of big business on the functioning of national economies, and identifies priority role of business groups in the formation of a stable and prosperous country.

KEY WORDS: primitive accumulation of capital, property, privatization, establishment, business groups, big business.

Постановка проблеми. Становлення та функціонування великого бізнесу не можливе без капіталу. Саме наявність значних фінансових ресурсів, котрі були нажиті в умовах первісного нагромадження капіталу початку 90-х років в Україні і визначила подальшу долю певних бізнес-груп в Україні. Сьогодні процеси нагромадження та функціонування капіталу взаємопов'язані,

але ця залежність не достатньо досліджена і вивчена. Зазначимо, що всі найвагоміші перетворення, що відбуваються в економічному житті України проходять за участі бізнес-груп, сфера дії великого капіталу не обмежується економікою, вона поширюється також і на політичні та соціальні процеси, що відбуваються в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процес первісного нагромадження капіталу сам по собі є ще недостатньо дослідженим. Найвагоміший внесок у вивчення цього питання зробив К. Маркс у своїй праці «Капітал». Окремі аспекти розглядають у своїх роботах вітчизняні вчені М. Білоусенко, Г. Волинський, А. Гриценко, Г. Задорожний, Є. Іванов, О. Мендрул, Б. Панасюк, О. Пасхавер, Ф. Поклонський, А. Покритан, О. Сахарова, а також зарубіжні дослідники — О. Краснікова, В. Кузнецов, О. Муравйова, А. Ослунд, О. Радигін, Д. Старк, Л. Тимофєєв, В. Холодков та інші. Але теоретичні положення, обґрунтовані в їх роботах, потребують систематизації і подальшого розвитку з метою створення цілісної концепції первісного нагромадження капіталу (ПНК) в постсоціалістичній економіці, і зокрема в Україні.

Сьогодні вивчення ПНК набуває ще більшої актуальності, незважаючи на зміну ідеологічних настанов, у питанні формування нових вітчизняних бізнес-груп, які стануть основою подальшого розвитку економіки країни, та функціонуванні наявних.

Постановка завдання. Етап первісного нагромадження капіталу притаманний для всіх країн світу, і за своєю суттю цей процес передував становленню капіталістичного виробництва. Первісне нагромадження капіталу прискорювало процеси майнової диференціації як у суспільстві, так і між виробниками. В кожній країні були свої особливості ПНК, притаманні риси цього процесу були і в Україні. В результаті цього сформувалися так звані «лідери» за кількістю концентрації об'єктів власності, які згодом стали основою для появи бізнес-груп. Сучасні вітчизняні бізнес угруповання відіграють важливу, можливо й головну, роль у ефективному функціонуванні економіки нашої країни. Тому метою дослідження є визначення ролі, яку відіграє первісне нагромадження капіталу в встановленні бізнес-груп, чи можлива поява нових груп без цього важливого етапу, та яке місце посідають бізнес-групи в економічно-соціальному, політичному-правовому та культурному житті нашої країни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як і у більшості країнах світу становленню бізнес-груп передував період первісного нагромадження капіталу. Україна на відміну від інших країн мала свої яскраві особливості нагромадження капіталу, також характерними були і методи.

Одним з перших методів було присвоєння ренти при продажу чи перепродажу ресурсів. У той період в Україні з'явилася «рентоорієнтована поведінка» економічних агентів. Найвигіднішою формою максималізації прибутків стало захоплення «ренти» за рахунок встановлення контролю над товарними і фінансовими потоками підприємств, державними фінансами. Найефективніше захоплення ренти в цей період здійснювалось такими трьома способами:

— через трейдерську діяльність — продаж (розподіл) енергоресурсів, у першу чергу імпортованого газу. В регіонах ця функція надавалась наблизим до регіональної влади приватним трейдерам. Оскільки підприємства були обмежені у фінансах, при постачаннях їм газу трейдери широко використовували бартер. Трейдерські компанії одержували від підприємств в оплату за газ продукцію за зниженими цінами і перепродавали її за завищеними цінами переважно на зовнішніх ринках;

— через банківську діяльність — здійснення спекулятивних банківських операцій за умов гіперінфляції, особливо при оперуванні фінансовими ресурсами підприємств і обслуговуванні фінансових програм регіону. В результаті спекулятивних операцій накопичення банківського капіталу йшло досить швидко. Саме в цей період були створені ті банки, які стали центрами потужних сьогодні бізнес-груп;

— через приватизацію доходного державного системного бізнесу — приватизація здійснювалась за участю трудового колективу шляхом використання пільгових способів викупу (наприклад, через оренду).

Також притаманна була і експлуатація державного майна для отримання доходу, яка відбувалась через пряме фінансування, яке часто було збитковим для держави, та оплату неповернених кредитів. Також вилучення доходу державних підприємств відбувався шляхом примусового регулювання їхніх цін на продукцію, на закуповуваних ними устаткування, сировину, напівфабрикати та послуги. Експлуатуючи активи державних, колективних, комунальних, громадських, профспілкових, партійних і ком-

сомольських структур створювалися малі підприємства (кооперативи) та госпрозрахункові підрозділи на базі зазначених структур, що поглинали ліквідні ресурси останніх. Водночас у фінансовій сфері відбулося перекачування до приватних суб'єктів особистих збережень громадян у вигляді кредитних ресурсів, які вибірково надавалися наближеним до партійно-номенклатурного середовища.

Широкого методу набула злочинність як одна із форм первісного нагромадження. Запекла боротьба за оволодіння матеріальними багатствами країни триває, на жаль, і сьогодні. У цій боротьбі задіяні всі можливі засоби: насильство, грабіж, крадіжки, спекуляція, корупція, шантаж, зловживання владою, шахрайство тощо. Виникають добре зорганізовані злочинні угруповання, які поступово проникають у владні структури, значною мірою підпорядковують їх власним потребам. З іншого боку, державні чиновники, службовці всіх сфер самі втягуються обставинами в гонитву за матеріальними благами, часто стаючи на злочинний або аморальний шлях їх здобуття.

Але найпопулярнішими та наймасштабнішими стали процеси роздержавлення та приватизація.

Роздержавлення в Україні проходило як у межах державної власності, так і поза межами державної власності, Притаманні були і такі процеси, як демонополізація та децентралізація. Виникали нові види державної власності: муніципальна, комунальна, приватна, яка і стала основою бізнес-груп. Існує таке поняття, як комерціалізація — це шлях, яким здійснюється роздержавлення. Комерціалізація державних підприємств означає позбавлення невластивих державі функцій господарської діяльності і перетворення їх у самостійні господарські одиниці, які беруть повну відповідальність за результати господарської діяльності.

Під приватизацією ми розуміємо створення нових недержавних форм власності, зокрема перехід власності в індивідуальне і колективне володіння. Та не слід стверджувати, що державна власність ліквідується, зникає повністю. У світі немає жодної країни де б держава не була власником. У процесі приватизації значна частина державного майна буде вилучена з державної власності.

Основними формами приватизації в Україні були продаж (аукціон, конкурс тощо), безплатне передавання, пільгова приватизація, оренда з правом наступного викупу, створення спільних і

змішаних підприємств, дерегуляція державних підприємств (розукрупнення, спрощення взаємовідносин з державою, менш жорсткий контроль з боку держави), розвиток кооперативної та колективної власності на основі державної власності, комерціалізація державних підприємств, підвищення конкурентоспроможності, мобільності, гнучкості, ефективності та самостійності державних підприємств, розвиток конкурентного середовища, поява недержавних форм власності та суб'єктів господарювання.

Приватизація державних підприємств має вирішальне значення для різних форм власності. За останні роки питома вага державної власності на Україні істотно зменшилася, як в основних фондах, так і у валовому суспільному продукті.

Це спрямувало хід приватизації за сценарієм, коли післяприватизаційний перерозподіл власності в Україні призвів до концентрації власності серед кількох вітчизняних великих бізнес-груп. До того ж це призвело до гальмування інституціональних реформ, оскільки відсутність іноземного капіталу сприяло консервації ручних методів перерозподілу власності державою. Але не було досягнуто основної мети роздержавлення власності — відокремлення її від влади. Таким чином, хід приватизації сприяв сценарію первісного нагромадження капіталу за Марксом. Хоч і це парадоксально, але несприйняття населенням участі іноземців у приватизації сприяло протиправному процесу первинного нагромадження капіталу, який призвів до утворення крупних фінансово-промислових груп, пов'язаних із владними структурами і, власне, залежних від близькості до влади.

Приватизація стала важливим джерелом формування великого українського капіталу. До 2000 р. сформувалося кілька великих бізнес-груп, які почали відігравати помітну роль у розвитку економіки країни. Серед них значне місце в історії української приватизації посідають бізнес-групи, що виникли під безпосереднім патронатом вищої влади країни.

Зазначимо, що склад найбільших бізнес-груп у результаті приватизації 2003—2004 рр. поповнився рядом об'єктів. Наприклад, до групи «СКМ» увійшли такі підприємства, як ВАТ «Краснодонвугілля», ВАТ «Комсомолець Донбасу», ГХК «Павлоградвугілля», ВАТ «Докучаївський флюсодоломітний комбінат», ВАТ «Промислово-виробниче підприємство «Кривбасвирбупром», ВАТ «Новотроїцьке рудоуправління». «ІСД» поповнилась ВАТ «Алчевський металургійний комбінат», ВАТ «Дніпропет-

ровський металургійний завод ім. Петровського», ВАТ «Дніпровський металургійний комбінат ім. Дзержинського». ВАТ «Нікопольський завод феросплавів», ВАТ «Криворіжсталь» і ВАТ «Запорізький алюмінієвий комбінат» увійшли до групи «Інтерпайп». А група «Приват» збагатилась ВАТ «Комінмет», ГЗК «Суша Балка», ВАТ «Південний ГЗК», ВАТ «Криворізький залізорудний комбінат». Поповнення цих груп відбувається і сьогодні, вони укрупнюються, чим і стають відігравати ще масштабнішу роль в економіці країни.

Таблиця 1

ПРОВІДНІ БІЗНЕС-ГРУПИ УКРАЇНИ

Назва групи	Основний вид діяльності	Рік утворення
Компанія «System Capital Management»	чорна металургія	15 листопада, 2000 рік
Корпорація «Індустріальний союз Донбасу»	банківська діяльність	Грудень, 1995 рік
Група «Приват»	банківська діяльність	Березень, 1992 рік
Корпорація «Інтерпайп»	трубне і феросплавне виробництво	1990 рік
Маріупольський металургійний комбінат ім. Ілліча (група «Метінвест»)	чорна металургія	Липень, 2010 рік

В ході «ажіотажного» розпродажу надзвичайно велике поширення одержали неприватизаційні способи придбання прав власності на державні об'єкти. Вони мали істотні переваги перед легальною приватизацією, оскільки давали інвесторам можливість організувати адресний неконкурентний продаж державного майна за низькими цінами. Причому в умовах масової корупції це були досить безпечні для їх виконавців способи. Як правило, за такими угодами стояли важко доказові, з юридичної точки зору, змова, штучно створені колізії, таємна підтримка влади.

Як бачимо, проблема власності, яка стала об'єктом первісного нагромадження дуже складна, неоднозначна, вимагає вирішення цілого комплексу питань. Разом з тим, вона посідає центральне місце в економічній реформі і визначає швидкість її проведення.

Разом з цим, роль бізнес-груп в економіці, політиці та соціальній складовій нашої країни однозначно позитивна. Історичний досвід розвинутих країн свідчить про те, що великі бізнес-групи успішно діють як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках. Унаслідок високого економічного потенціалу, вони можуть працювати з дуже великими обсягами унікальної продукції, зберігати та розвивати високі технології, концентрувати групи висококваліфікованого персоналу, створювати умови для високо-ефективної праці, успішно конкурувати на світових ринках з фірмами інших країн. Таким чином, ефективно діяти у сучасних глобальних економічних процесах можуть переважно бізнес угруповання. Вони забезпечують конкурентоспроможність національної економіки за рахунок ефективних дій як на внутрішньому, так і, що дуже важливо, зовнішньому ринку. Зростання ролі великого бізнесу у сучасному світовому економічному середовищі наглядно проявляється у тому, що поступово змінюються центри економічного впливу — керівна роль держав слабшає, а на перше місце за впливом на процеси економічного розвитку виходять транснаціональні корпорації. Річні доходи деяких транснаціональних корпорацій значно перевищують ВВП окремих держав, у тому числі і України.

Міжнародний досвід свідчить про те, що лише ті країни, які враховують і точно слідує тенденціям сучасного економічного розвитку можуть бути конкурентоспроможними. Тому, під великим сумнівом — чи зможуть не тільки промислові підприємства, але і в цілому Україна успішно конкурувати з сучасними транснаціональними корпораціями, не підтримуючи свій великий капітал.

Висновки з даного дослідження. Отже, наслідком первісного нагромадження великого українського капіталу стало формування в Україні фінансово-промислових груп або великих бізнес-груп, що започатковувалося в межах промислових регіонів і міст-мегаполісів. Первісне нагромадження, яке проходило в Україні за умов глибокої економічної кризи та відсутності налагодженого контролю за підприємницькою діяльністю, відповідно, сформувало великий капітал, який не відповідав міжнародному рівню. Майже всі великі бізнес-групи вийшли з періоду «первісного нагромадження» з великим тіньовим минулим. Їхній капітал, крім приватизованого майна, усе ще залишався значною мірою не легалізованим. Разом з цим, пер-

вісне нагромадження суттєво змінило відносини власності та умови суспільної організації виробництва. Обумовило зміни соціально-економічних основ життя українського суспільства, породило нові закономірності та принципи функціонування великого капіталу України. Сьогодні бізнес-групи стали відігравати одну з головних ролей в економічно-політичному та соціально-орієнтованому житті нашого суспільства, оскільки саме вони є власниками пріоритетних галузей розвитку національного господарства.

Література

1. Діяльність підприємств — суб'єктів підприємницької діяльності у 2003 році. Статистичний збірник. Держкомстат України. — К., 2004. — 326 с. — С. 53—55.
2. Ю. Кіндзерський, Г. Паламарчук Проблеми національної конкурентоспроможності та пріоритети конкурентної політики в Україні // Економіка України. — № 8. — 2006. — С. 23—27.
3. Н. Гражевська Забезпечення конкурентоспроможності національної економіки в глобальному постіндустріальному вимірі // Економіка України. — № 9. — 2008. — С. 57.
4. М. Петрина Базові умови створення інноваційної моделі розвитку економіки України // Економіка України. — № 8. — 2006. — С. 39.
5. І. Шовкун Галузевий сектор науки в контексті інноваційних процесів в економіці України // Економіка України. — № 10. — 2006. — С. 52—60.
6. Фролова Н.Л. Антитрестовская политика и нововведения (Опыт США) // «США — Канада. Экономика — Политика — Культура». — № 8. — 2001. — С. 32.
7. Ю. Кіндзерський, Г. Паламарчук. Проблеми національної конкурентоспроможності та пріоритети конкурентної політики в Україні // Економіка України. — № 8. — 2006. — С. 22.
8. Удовик С.Л. Глобализация: семиотические подходы. — М.: Рефлбук, К.: Ваклер, 2002. — С. 212—232.
9. Ю. Кіндзерський, Г. Паламарчук Проблеми національної конкурентоспроможності та пріоритети конкурентної політики в Україні // Економіка України. — № 8. — 2006. — С. 24—25.

Статтю подано до редакції 30.05.13 р.